

A RÉSZEG ÉSZ DICSÉRETE

A császár új ruhája, Trafó, 2013. szeptember 5.

K. HORVÁTH ZSOLT

Andersen a kiállításnak is címet adó meséje – bizonyos kiadásokban – azt az alcímet viseli, hogy „mese a józan észről”. Talán nem is kell elismételni, hogy az ismert történet példázatjellege abban ölt testet, hogy a finom, drága láthatatlan kelme, melyet a két messziről jött –

magát takácsnak kiadó – csaló sző, hogyan nem simul a császár testére, illetve arról, hogy ezt senki nem meri kimondani – csak egy kisgyerek. Az exemplum tehát a hatalom, a megmutatkozás és ún. józan ész háromszögellési pontjában értelmezendő. A hivalkodó, feltűnősködő, önmagáért való, divatmajmoló öltözködés: hatalmi reprezentáció, mondhatni pöffeszkedés, melyet a ravasz és csaló takácsok (ne feledjük, hogy sok-sok pénzért vállalták a trollkodást) csellel kicsúfolnak, így a császár meztelenül vonul végig népe előtt, mondván „most már tovább kell mennem, nem futhatok haza szégyenszemre”. A meztelen a király/császár kifejezés allegorikus használatának se szeri, se száma a nyugati kultúrában; rendszerint egy felfűjt, túlértékelt vagy teljesen félreismert jelenséget nevezünk meg vele, mely köré a kortárs beszédrend, egyszerűbben fogalmazva a megszokások, a normák rutinja sző palástot – a külső szem számára gyakran értelmetlenül. Feltűnik e használat Marshall McLuhan-nél, erős kritikai éllel Theodor Roszaknál a medialitással, a közvetítéssel kapcsolatban. A köznapi nyelvhasználat abból indul ki, hogy a szavak megtévesztő ereje mögött ott van, ott rejtőzik tehát a valóság, melynek feltárása a kisgyerek dolga; a felismerést pedig maga a „józan ész” szavatolja. Erre még visszatérünk!

Robert Altman 1994-es *Prêt-à-porter* című filmjének zárójelenetében, a nagy mustrára, a nagy bemutatóra összesereglett divatszakemberek, tervezők, színészek, sztárok és persze vásárlók előtt a női modellek nem a várva várt kollekciókat mutatták be, hanem teljesen meztelenül vonultak be a közönség legnagyobb csodálkozására. A saját testüket vitték színre, s a képek alatt a Cranberries együttes *Pretty* című száma ment: „You are so pretty the way you are”. A film magyarul *Divatdiktátorok* címmel ment a moziban, s a rendszerint teljesen béna magyar nyelvi címértelmezés ezúttal valamit hozzátett a jelentéshez: a divatdiktátorok, korunk ravasz takácsai ugyanis nem a modellekből csináltak, akartak hülyét csinálni, hanem a sznob úri közönségből, mely kezdetben zavartan, majd – ahogyan várható

volt – ovációval fogadta a máskülönben gyönyörű látványt. Csak a Kim Basinger által megformált riporternő volt az, aki ráérezett a divatdiktátor-takácsok szemtelenségére, s felháborodottan távozott. A hangsúly itt nem a modellek meztelenségén volt, hiszen ők nem szubjektumai, mindössze tárgyai a reprezentációnak, hanem divatdiktátorokon; figyeljük a szóhasználatot, hiszen jó pénzért ők uralják, manipulálják, alakítják az ízlést mint társadalmi alrendszer. A „józan ész” itt azt diktálná, jegyezzük fel, megvezették a közönséget, hisz amit a bemutató közönsége látott, a lányok pucér teste, nem eladó, mégis hosszan, felállva tapsolt az összesereglett publikum a „takácsok szemtelenségének”. De a mese értelmezései szerint mindig kell lennie valakinek, aki a józan ész szabályaira támaszkodva kimondja: a „mit is”? Müllner András *A császár új ruhája* című könyvében így fogalmaz: „McLuhan szerint van valami antiszociális vonás a költőben, a művészen, vagyis általában a jó szimatú emberben, egy olyan különleges képesség, mely lehetővé teszi számára, hogy ‘úgy lássa a világot, ahogy az van’. Jellemző az ilyen emberekre, hogy nem jól informáltak, kevésbé tájékozottak, mint az átlagember, magyarul nincsenek beavatva az időszerű, napi nyelvekbe, melyeket érdekek járnak át (...). Mivel pedig ily módon nem kompromittáltak, a gyermek, a költő, a művész és a többi ösztönlény, nem takarja el előlük a nyelvet, a diskurzust a valóságot”.¹ Másképpen fogalmazva, nem bajlódnak azzal, mit követelnek a normák, nem érdekeltek abban, hogy ruhát lássanak oda, ahol nincs – követve a józan paraszti észet, kimondják, ami nyilvánvaló: a király meztelen.

S most, hogy érteni véljük a kiállítás bizonyos kulcsszavait, hadd zavarjam össze az egészet! Hadd idézzem ide Clifford Geertz szellemét, aki írásaiban tiszteletre méltó bátorsággal szarik a józan ész eddig tárgyalt, hagyományos fogalmára (mely, ugye, szemben áll a butasággal), s egészen másképpen spekulál. „Vegyünk egy *azande* fazekast, mégpedig egy ügyeset, akinek amikor munka közben időről időre egy-egy fazeka összetörik felkiált: „boszorkányság”! Butaság! – mondja Evans-Pritchard, aki mint minden jó etnográfus, úgy tűnik sohasem tanul: hát persze, hogy eltörik egy-egy fazék munka közben, ez a világ rendje. De, – mondja a fazekas – én óvatosan választottam anyagot, nagy gonddal megtisztítottam a kavicsoktól és a portól, lassan és óvatosan építettem fel, előző este megtartóztattam magam még a szexuális élettől is. És mégis eltört. Mi más lehetne, mint boszorkányság? Egy más alkalommal, mikor Evans-Pritchard beteg lett, (...) s hangosan gondolkodott, vajon túl sok banánt evett-e. Az *azandék* azt mondták: butaság, a banán nem tesz beteggé,

¹ MÜLLNER András, *A császár új ruhája. Esszék a könyv és a hipertext kapcsolatáról, valamint más médiumokról*, Budapest, Jósöveg, 2007, 13-14.

boszorkányságnak kell lennie”.² Összekötve most már a két történetet, azt láthatjuk, hogy Andersen meséjében a kisfiú ugyanazt a szerepet tölti be, mint az *azandék* között Evans-Pritchard, mégis azt látjuk, hogy a kisfiút a józan ész követének, az etnográfust pedig a „józan észnek” nevezett boszorkányság kritikusaként lép fel. Szemben a nyugati, a meséhez is kapcsolódó, rögzült fogalmainkkal, a „józan ész” Geertznél maga a normarendszer, mellyel a bennünket körülvevő világot sémák alapján magyarázzuk. A józan ész: egy világszemléleti séma. Az *azandék* szemszögéből, az Andersen meséjében szereplő kisgyerek nem a józan ész képviseli, hanem egy kis hülye, aki nem érti, életkorából adódóan nem is értheti, a társadalmi világ nyelvét. A „józan ésszel” kapcsolatban Geertz úgy fogalmaz: „az emberek hiedelmeik gátját olyan sárral tapasztják be, amelyet csak találnak” (254.). Vagyis épp az követi a „józan ész” mint társadalmi konszenzus szabályait, aki elfogadja, nem kérdőjelezi meg azt: aki gyönyörű szövetből szőtt és szép kelméből varrt ruhát és palástot lát a pucér császárra, vagy aki a legújabb trendnek véli a meztelen lányok vonulását a kifutón. A „józan ész” az, amit érdekeinkből fakadóan „racionálisnak”, vagyis a közmegegyezéssel összeecsengőnek gondolunk, s melyet így automatikusan („bután”) követünk. „Cselekedeteink három-negyedében automataként viselkedünk”, vélte Leibniz.

Aki kimondja, hogy a király vagy a modell-lányok meztelenek, valójában kihívja maga ellen a sorsot, mert felsérti azt a kényelmes, automatikus, megszokott magyarázórendszert, melyben a társadalom addig élt. Abban igazat adhatunk McLuhannek, meg másoknak, akik rámutattak, hogy vannak olyan (perem)helyzetben lévők, akik – mondjuk így – *megengedhetik maguknak azt a luxust*, hogy ki is mondják, amit sokan tudnak, vagy éreznek, vagy sejtenek, vagy látnak, vagy hallanak, bár önmaguk számára sem hajlandók bevallani, még kevésbé kimondani. Az olyan ál- vagy terelőkérdésekkel szemben, hogy „miért baj az, ha fekete egyenruhába öltözött férfiak vonulnak át falvakon”, „kit zavar a vonulás”, valójában ki kellett volna mondani, hogy a Gárda meztelen. Képzeljük magunk elé azt a bukolicus képet, midőn a furfangos takácsoktól megvezetett a Magyar Gárda daliás fizikumú tagjai láthatatlan kelméből szőtt egyenruhában masíroznak végig a falvakon vagy gyülekeznek a Hősök terén! Ne jó, ezt inkább ne képzeljük el magunk elé!

- A kirakatüveget, a zászlót nyalogatni, csókolgatni;
- a benjamini fogalmaktól telített (aura, apparátus) kifutóra nemhogy ruha nélkül, de egyáltalán meg sem érkező modelleknek tapsolni,

² Clifford GEERTZ, A józan ész mint kulturális rendszer, in *Az értelmezés hatalma*, Budapest, Osiris, 2001, 252.

- a saját választóitól rendszerint félő politikusnak szánt golyóálló üvegből készített kabin helyett törhető üvegből készíteni védőfelületet;
- a soha lépést és őrséget nem váltó bakancsokat installálni,
- meleg tüntetőknek rózsaszín ellenmaszkot készíteni,
- vagy a divatbemutató és a kiállítási tárgyak kontextusait változtatni

valahol mind-mind kibillentés, amennyiben nem a megszokott, a rutinszerű, a rendeltetés-szerű, hanem a szokatlan, az eltérő felmutatásával hangsúlyozzák a józan ész, vagyis a normák kudarcát. A politikai művészet nekimegy a politikai és a divatdiktátoroknak, de szubverzív gesztusai révén még inkább a konvenciónak, a megszokásnak, az ún. józan észnek feszül.

A politizáló művészet ebben a tekintetben nem a józan, sokkal inkább a részeg ész dicsérete.